

Å undersøke oppfatningar om endring og variasjon i eigen dialekt

Av Rune Røststad

Innleiing

Eg arbeider med eit prosjekt om endring og variasjon i talemåla i delar av Kristiansands-distriktet i Vest-Agder. For prosjektet som heilskap har eg mellom anna formulert følgjande, førebelse problemstillingar:

- 1 Kva er dei sentrale tendensane i talemålsutviklinga i delar av Midt-Agder?
- 2 Kva meiner folk sjølv om talemålet sitt og endringane som skjer, og kva for samanhengar er det mellom oppfatningar og haldningar og dei faktiske forholda?

For den første av desse problemstillingane er planen å gjennomføre ei kvalitativt fundert punktundersøking, det vil seie å intervjuje ei mindre gruppe ungdommar frå utvalde stader (punkt) i distriktet. Når det så gjeld problemstilling 2, tek eg mål av meg til å undersøkje oppfatningar informantar har om endring og variasjon i sin eigen lokale dialekt og nabodialektar. Føremålet med dette er todelt: For det første er eg interessert i å finne meir ut om kva folk sjølv meiner er stoda til dialekten deira, kva dei meiner skjer og kvifor det skjer. Og for det andre vil eg halde desse oppfatningane opp mot det som verkar å vere dei faktiske endringstendensane, altså samanlikne det som skjer med det mange trur skjer.

Målbryting 6 (2002): 191–200

<https://doi.org/10.7557/17.4759>

CC BY 4.0

Innanfor tradisjonell sosiolingvistik har ein vore lite oppteken av folks meiningar om eige talemål. Ein grunn kan vere at slike data ikkje har verka særleg interessante, men det kan også ha samband med den mistrua mange forskarar har hatt til rapportert språkbruk. Samstundes veit me at mange folk er opptekne av språk og har meiningar om det. Når slike meiningar kjem til uttrykk offentleg, til dømes i avisene, er dei ofte uttrykk for ei eller anna form for misnøye. Det kan vere klagemål over ord- og uttrykksformer som blir mykje nytta i radio og fjernsyn, misnøye med den skriftlege formuleringsevna til ungdommen, eller det kan vere sorgtunge ytringar om dialektendring og dialektdaude.

Klagemål om dialektendring byggjer vel dei fleste som regel på langvarig observasjon, men dei er som oftast nokså uspesifiserte og heller ikkje resultat av noka systematisk innsamling av data. I seg sjølv tyder ikkje det at observasjonane er feilaktige eller misvisande, men det er god grunn til å tru at folk flest er meir opptekne av andre sider ved språket enn det dei vitskapelege granskarane er. Når folk kjem inn på språklege endringar, er det til dømes ofte bestemte ord og uttrykk dei er opptekne av. Språkvitskapen på si side fokuserer gjerne helst på endringar i fonologi og morfologi, altså på andre sider ved språket. For språkvitskapen bør det derfor vere interessant å vinne betre kjennskap om folks meiningar og oppfatningar kring talemål. Aktuelle spørsmål er mellom anna kor dekkjande slike oppfatningar er for den faktiske situasjonen, og vidare kva sider ved språket som synest vere særleg viktige for desse oppfatningane.

Den språkvitskapelege retninga perseptuell dialektologi, og den delen av sosiolingvistikken som har drive med sjølvrapportering, er blant dei sentrale teoretiske og metodiske utgangspunkta for undersøkinga mi.

Folk linguistics (“folkelingvistik”) og perceptual dialectology

Undersøkingar av folks oppfatningar om dialektale forhold kan plasserast under den språkvitskapelege retninga *perseptuell dialektologi*,

som igjen høyrer inn under det me kan kalle *folkelingvistikken*, eit forskingsfelt som Dennis Preston kortfatta definerer på følgjande vis:

What people say about what goes on (and what lies behind their statements) [...] is the stuff of *folk linguistics*, and perceptual dialectology is a subbranch of that general area of investigation (1999: xxiv).

Folkelingvistikken fokuserer mindre på faktiske språklege forhold og er heller oppteken av kva vanlege folk (ikkje-lingvistar) trur og meiner om desse. Heile sanninga er dette sjølvsagt ikkje, for meiningane og oppfatningane blir i neste omgang så haldne opp mot dei faktiske forholda.

I dei seinare åra har det vore ei aukande interesse for den nyorienteringa som perseptuell dialektologi representerer. Heilt nytt er fagområdet ikkje, men i den sosiolingvistiske hovudstraumen har det vore heller marginalt, i Noreg såvel som andre stader. Innan perseptuell dialektologi har interessa vore særleg retta mot oppfatningar av og haldningar til ulike språkvarietetar og kva for sosiokulturelle faktorar som styrer desse. Mindre interesse har det vore for bestemte språklege drag i dei ulike varietetane, kva i språket som folk legg merkje til og reknar som mest typisk og særmerkt. Men nettopp dette peiker Dennis Preston på når det gjeld den vidare utviklinga av fagfeltet:

I believe that future work in the perception of variety might focus more specifically on the exact linguistic elements that give rise to perception rather than on the global presentation of varieties (or variety or area labels) in eliciting responses (1999: xxxviii).

Interessa for kva som blir oppfatta som markert i ulike talemålsvarietetar, er likevel ikkje noko heilt nytt i "vanleg" sosiolingvistik; det etter kvart så velkjende omgrepet *saliency* handlar nettopp om dette. Samstundes ser nok Preston føre seg dette arbeidsfeltet i mykje større skala, der det handlar om å utvikle nye metodar for betre å forstå samanhengar mellom det perseptuelle og dei meir generelle sidene ved talemålsendring og -variasjon.

Det er altså først i dei seinare åra at forskingsfeltet perseptuell dialektologi er blitt vidt kjent, men det har ein tradisjon som går fleire tiår attende. Eigentleg er det tale om to tradisjonar, ein nederlandsk tradisjon, som tok til i 1940-åra, og ein japansk, som skriv seg frå 1960-åra (jf. Preston 1999: xxvf). Likevel er det amerikanske Dennis R. Preston sine arbeid frå 1980- og 1990-åra som har bidratt sterkest til å gjere forskingsfeltet godt kjent i vår del av verda.

I *Handbook of Perceptual Dialectology* (1999: xxxiv) presenterer Preston dei viktigaste teknikkane han utvikla for perseptuell dialektologi i 1980-åra. Til dels er det tale om ei vidareutvikling av metodar frå den nederlandske og den japanske tradisjonen, og mest kjend er teknikken med å få informantar til å markere talemålsskilnader og -likskaper på kart. Den nederlandske *little-arrow method* skriv seg over 50 år attende, og gjekk ut på at informantar teikna pilar på kart for å markere likskapar mellom talemål geografisk. I nyare arbeid har ein så teke i bruk data-teknologi for å handsame dei dataa som ligg i karta. Vidare har ein vore oppteken av folks oppfatningar av skilnader og likskaper mellom eige og andres talemål, rangeringar av korrekte og ukorrekte, stygge og fine varietetar, og identifisering av varietetar. Mange av dei dataa som er komne ut av dette, er slike som på eit eller anna vis er blitt kvantifiserte, og informantane er ofte mange. Men det har også vore bruk av meir kvalitative metodar, der ein i staden for kortfatta spørjelister har gjennomført lange intervju med færre informantar (sjå t.d. Niedzielski & Preston 2000).

Kva kan ein så vente seg av vanlege folk når det gjeld å ha oppfatningar og meiningar om språk? Spørsmålet handlar i stor grad om språkleg medvit, og i ein artikkel frå 1996 forsøker Dennis Preston å lage ein taksonomi "to account in greater detail for the modes of language awareness in (principally non-linguist) cognition" (1996: 40f). Sentralt i artikkelen står det me kan kalle ulike "medvits-typar" (*modes*), typar som tilsynelatande er relativt uavhengige av kvarandre, og der det ikkje er spørsmål om anten-eller, men snarare om grad av medvit. Og avslutningsvis understreker Preston følgjande:

What details of language non-linguists are aware of appears to depend more on a considerable variety of sociocultural rather than strictly linguistic facts (1996: 72).

Det er altså, etter hans meining, ikkje-språklege faktorar som er avgjerande for kva for språklege fenomen som vanlege folk er medvitne om.

Det verkar rimeleg å tru at det er ulikskapar mellom land og kulturar når det gjeld perseptuelle forhold ved talemål. At me i Noreg har ein særeigen språksituasjon, kan nok gjere at folks vurderingar og oppfatningar er annleis her enn dei er i USA eller på kontinentet. Mellom anna kan det tenkjast at førestillinga om eit korrekt og autonomt språk står svakare her, og det er heller ikkje umogleg at medvitet om språklege detaljar er større i Noreg, nettopp fordi me her har relativt mange språklege varietetar å forholde oss til, både i tale og skrift. Det me ikkje veit ut ifrå forskinga som er referert ovanfor, er kva som må reknast som universelle sider ved perseptuelle forhold omkring språk, og kva som må knyttast til dei ulike sosiokulturelle kontekstane me har å gjere med.

Litt om ei svensk undersøking

Ser ein bort ifrå sjølvrapportering, er det innan nordisk talemålsforskning gjort lite på perseptuelle tilhøve slik det er skildra ovanfor, og nordiske forskarar har vore lite interesserte i å undersøkje kva vanlege folk oppfattar som typisk ved ulike dialektar. Men i ei nyare gransking av haldningar til svenske dialektar, har Jasmina Bolfek Radovani (2000) gått noko inn på dette.

Informantane i Radovanis undersøking var 105 vaksne svenskar med ein gjennomsnittsalder på 43 år, og ho nytta ulike metodar for datainnsamling, alle direkte i forma, mellom anna spørjeskjema, lyttetest og teikning av dialektgrenser på kart. Når det gjeld den siste oppgåva, finn ho det same som i liknande undersøkingar, at ved subjektive avgrensingar av dialektområde har "lekmän inte [...] samma avgränsningskriterier som lingvisterna utan snarare följer utomspråkliga kriterier" (2000: 108).

Mest interessant her er dette spørsmålet som informantane fekk i spørjeskjemaet (2000: 62): "Kan Du nämna några typiska drag i dialekten på din oppvåxtort och/eller nuvarande hemort?" På dette var det mange som ikkje svarte, noko Radovani sjølv meiner kjem dels av varierende avstand frå riksspråket og dels av at oppgåva var vanskeleg for mange; mange av informantane hadde relativt lite utdanning. I svara blei det gjeve 139 eksempel på typiske drag. Av desse låg 45 % på det fonetiske nivået, 26 % var ålmenne, ofte stereotyp kommentarar om uttale, intonasjon og karakteristikkar, 14 % var leksikalske drag, 12% morfologiske og 1% syntaktiske (2000: 62 f). Radovani spurde også om drag som burde unngåast i riksspråket, og samla seier ho om svara på spørsmåla sine:

[...] resultatene viser att ett ganska stort antal drag som nämndes av informanterna hör till den fonetiska nivån. En möjlig förklaring till detta skulle kunna vara att de språkdrag som ligger över informanternas medvetandenivå fungerar som sociale markörer, dvs. har en socialt diskriminerande funktion (Nordberg 1970: 32 och 1985: 37, 49). Beläggen i materialet antyder att vissa fonetiska drag är av stereotyp karaktär, vilket ger skäl att tro att de har en sociosemantisk betydelse för informanterna (2000: 66 f).

Sjølvrapportering

Randi B. Brodersen, som har skrive om sjølvrapportering frå ein teoretisk og metodisk ståstad, omtaler og definerer fenomenet på følgjande måte:

Selvrapportering er en almindelig brugt betegnelse i sociolingvistikken i forbindelse med dataindsamling om den feltmetodiske praksis at lade informanter besvare direkte spørgsmål om sproglige emner, i mundtlig eller skriftlig form. [...] Selvrapportering bruges også om de data der fremkommer når informanter fortæller om deres livsverden i et interview eller på et spørgeskema. Selvrapporteringer drejer sig typisk om sproglige og metasproglige oplysninger, dvs. informanters egen og andres sprogbrug og evt. deres egne og andres sprogholdninger, men kan også handle om kontekstuelle forhold som fx informantrollen og interviewsituationen (2000: 22).

Brodersen gjev ein god oversikt over korleis sjølvrapportering har vore vurdert innanfor sosiolingvistikken (2000: 26 f). Mest kjent er innstillinga innan den labovske tradisjonen, at sjølvrapportering er uinteressant fordi det einskilde individet kan variere mellom ulike språklege former, anten variasjonen er situasjonell eller meir tilfeldig, og fordi informantane har manglande innsyn i eige talemål (jf. t.d. Labov 1966: 455). Trua på sjølvrapportering blei heller ikkje betre då ein fekk syn for korleis haldningane kan kome til å styre rapporteringa ved at informanten heller gjev uttrykk for kva former han ønskjer å bruke, enn dei han faktisk bruker (jf. t.d. Trudgill 1974: 96–98).

Denne labovske tradisjonen har vore sterkt til stades i nordisk sosiolingvistikk, men her finst også forskarar som har drøfta og opna for ei revurdering av sjølvrapportering, til dømes Thelander 1983, Omdal 1985 og Pedersen 1991, og Brodersen 2000 som den siste og mest uttalte.

I ei lita undersøking frå Bergen har Omdal sett på korleis informantane evner å skildre eigen språkbruk. Resultata er tvitydige, og Omdal tolkar desse til at det språklege medvitte hos den einskilde er avgjerande for vurderinga av sjølvrapportering. Dette medvitte varierer frå person til person, og Omdal konkluderer derfor med

at variasjonen i pålitelighet er stor, både fra informant til informant, og avhengig av hva slags språklig fenomen det er tale om (1985: 236).

Karen Margrethe Pedersen (1990) samanlikna data frå intervju og frå spørjeliste i si undersøking frå Langeland i Danmark. Supplert med vurderingar av informantane kjem ho fram til at “[d]en rapporterede språkbrug er korrekt eller i store træk korrekt” (1990: 112), og følgeleg at informantane er ganske medvitne om eigen uttale. Men samstundes er det i spørjelista hennar også variablar som informantane ikkje er medvitne om, noko som slår ut i usikkerheit og feilrapportering. I spørjelista gjeld det uttalen av dei frekvente orda *han, var* og *os* (1990: 115).

Brodersen går steget lengre, og seier at sosiolingvistikken ikkje berre bør spørje om informantane rapporterer korrekt, men at sjølvrapportering også er interessant fordi

selvrapporterte data reiser spørsmål omkring tolkning og forståelse af undersøgelses-objektet og kan således bidrage til teoretisk og metodisk videreudvikling af sociolingvistikken (2000: 21).

Grunntanken er at ei djupare forståing av informantanes forhold til språk generelt og intervjusituasjonen spesielt vil setje forskaren i stand til å stille nye spørsmål på nye måtar. Brodersen nyttar Gadammers filosofiske hermeneutikk som teoretisk ramme, noko som metodisk sett inneber følgjande syn på intervjusituasjonen:

[...] dér mødes to forståelseshorisonter, forskerens og informantens, interviewsamtalen er et produkt af deres interaktion, og interviewerens må forholde sig til informantens selvrapporterede adfærd og fortolkning af denne adfærd og til egne observationer, før begge typer data kan fortolkes ved brug af et teoretisk begrebsapparat (2000: 25).

Med denne tilnærminga til informant, intervju og data, stiller Brodersen opp det ho kallar "prinsipper for selvrapportering" (2000: 38 f). For det første skal sjølvrapportering gjelde to typar data, data som er relaterte til språk, anten det det åtfærd, tilpassing, sjølvvurdering, haldningar, normer, og data som gjeld intervjukonteksten, som til dømes situasjon og rollefordeling. For det andre er det slik at dei sjølvrapporterte dataa utdjupar og justerer dei observerte dataa, og for det tredje ligg informantsentrerte spørsmål innanfor forståingshorisonten til informantane.

Metode

Eg skal altså undersøkje oppfatningar informantar har om endring og variasjon i sin eigen lokale dialekt og nabodialektar. Dette er då ei form for sjølvrapportering, der informantane uttaler seg om talemål i lokalsamfunnet, først og fremst talemålet til andre, eventuelt også om sitt eige talemål. Eg vil ikkje granske det faktiske talemålet til desse informantane, men heller sjå rapporteringa deira i ljøs av den andre undersøkinga eg skal gjere (jf. problemstilling 1).

Metoden for innhenting av data vil i all hovudsak vere det kvalitative intervjuet, der me (informanten og eg) tek føre oss aktuelle emne kring endring og variasjon i talemålet. Det er ønskeleg at intervjuet får preg av å vere ein samtale, ein dialog, men samstundes vil eg strukturere det etter bestemte emne og problemstillingar. Dette gjer eg for at det skal vera lettast mogleg å operasjonalisere og samanlikne delar av dataa. Særleg fokus vil det vere på mogleg endring i den lokale dialekten, ikkje minst hos ungdom, men også meir tradisjonelle dialekttilhøve vil vere eit viktig samtaleemne. Når det gjeld endring, ønskjer eg å få informantane til å reflektere over årsaksfaktorar, og vidare på kva i språket som er i endring. Det sistnemnte går i høgste grad på språkleg medvit, og det er rimeleg å vente seg stor variasjon på dette punktet. I seg sjølv er det interessant å sjå kva språkdrag informantane kan vise til på på eiga hand, men for å sikre meg meir utfyllande data på dette punktet, vil eg supplere med a) ei lesing av og diskusjon om ein tradisjonell dialekttekst, og b) utfylling av ei spørjeliste om språkdrag som kan vere i endring. Teknikken eg vil nytte for å få informantane til å peike ut språklege drag, er "å stramme skruen", altså først invitere dei til å seie noko ut ifrå sitt eige hovud, deretter ved hjelp av ein dialekttekst og til sist ved utfylling av spørjeliste.

Val av informantar

Til informantar vel eg ut 20 personar, 5 frå kvart av dei 4 undersøkingspunkta som er aktuelle for undersøkinga av talemålet til ungdom. Informantane skal sjølve vere frå det aktuelle undersøkingsområdet, ha budd der store delar av livet og nytte den lokale dialekten. Dei bør vere i godt moden alder, og ikkje yngre enn 40 år. Og dei skal ha hatt god kontakt med ungdom dei seinare åra. Derfor ønskjer eg primært å nytte ungdomskolelærarar, men der det ikkje finst lærarar på ungdomssteget som oppfyller krava ovanfor, vil eg nytte lærarar frå lågare klassesteg, eventuelt ungdomsarbeidarar og liknande.

Valet av lærarar som informantar kan sjølvsgat diskuteras. Noko gjennomsnitt av den godt vaksne folkesetnaden er dei ikkje, og det

er heller ikkje meininga. Snarare er det slik at dei representerer eit utval personar som me skulle tru har dei beste føresetnadene for å ha følgd med i den lokale talemålsutviklinga hos ungdom. Når det gjeld språkleg medvit og kunnskap om norske dialektar, er det dessutan rimeleg å tru at i alle fall somme av lærarane har meir av det enn det som elles er vanleg. Og sjølv om yrkesgruppa ikkje har same status som tidlegare, er det grunn til å tru at det som kjem fram i intervjuet, til dels representerer eit ålment syn på talemålsending og talemålsvariasjon i den lokale offentlegheita.

Litteratur

- Brodersen, Randi Benedicte 2000: Selvrapportering i sociolingvistikken i lyset af Gadamers filosofiske hermeneutik. I: Brodersen, Randi Benedicte & Torodd Kinn (red.): *Språkvitskap og vitskapsteori. Ti nye vitskapsteoretiske innlegg*. 21–45. Larvik: Ariadne.
- Labov, William 1966: *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Omdal, Helge 1985: Informantene – er de til å stole på? I: Tøgeby, Ole (red.). *Papers from the Eight Scandinavian Conference of Linguistics I-II*, 220–237. København: Københavns Universitet, Institut for Nordisk Filologi.
- Niedzielski, Nancy A. & Dennis R. Peston 2000: *Folk Linguistics. Trends in Linguistics*. Studies and Monographs 122. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Pedersen, Karen Margrethe 1991: Selvrapportering – kan det bruges til noget. *Danske folkemål* 33. 111-120.
- Preston, Dennis R. 1996: Whaddayaknow?: The Modes of Folk Linguistic Awareness. *Language Awareness* 5/1. 40–74.
- Preston, Dennis R. 1999: Introduction. I: Preston, Dennis R.: *Handbook of Perceptual Dialectology*. xxiii-xl. Amsterdam: John Benjamins.
- Radovani, Jasmina Bolfek 2000: *Attityder till svenska dialektar – en sociodialektologisk undersökning bland vuxna svenskar*. SoLiD nr 13 (= FUMS Rapport nr 201). Uppsala: Uppsala universitet.
- Thelander, Mats 1983: På tal om språk kan man väl inte bygga en beskrivning av naturligt talspråk? I Andersson, Erik; Saari, Mirja og Slotte, Peder (red.): *Struktur och variation. Festskrift til Bengt Loman 7.8.1983*. 265–280. Åbo: Åbo Akademi.
- Trudgill, Peter 1974: *Sociolinguistics. An introduction*. Harmondsworth: Penguin.